

Kaldkrigsforskning

- | POUL VILLAUME, RASMUS MARIAGER & HELLE PORSDAM (RED.): *The 'Long 1970s': Human Rights, East-West Détente and Transnational Relations*, Routledge, London and New York 2017, 313 s., 38,99 GBP.
- | OLIVER BANGE & POUL VILLAUME (RED.): *The Long Détente. Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s*, Central European University Press, Budapest-New York 2017, 358 s., 95 USD.

Poul Villaume har spilt en sentral rolle i dansk kaldkrigsforskning i mer enn 30 år, både hva gjelder Danmarks rolle under den kalde krigen og den kalde krigen mer allment. Siden årtusenskiftet har han vært særlig opptatt av de europeiske landenes betydning for utviklingen av den kalde krigen fra 1960-tallet og fremover. I en historio-grafisk artikkel publisert i 2004 konstaterte Villaume selv at dansk forskning om Den kalde krigen var ganske beskjeden, selv om den var i vekst.¹ I dag er dansk kaldkrigsforskning sammen med den norske førende i Norden. Det skyldes ikke minst Villaumes innsats som forsker og organisator. Han har både forfattet egne monografier på dansk, skrevet en rekke artikler både på dansk og engelsk, og redigert en rekke større artikkelsamlinger på engelsk i samarbeid med fremtredende internasjonale kaldkrigsforskere.²

Både *The 'Long 1970s'* og *The Long Détente* er resultatet av prosjektet «An epoch-making decade: The 'long 1970s' and European –Transatlantic transformation processes in political culture, discourse and power» ved Københavns Universitet, som Poul Villaume ledet i årene 2010-2013. De kretser i høy grad om beslektede spørsmålsstillinger, og tre av forfatterne, Poul Villaume selv, hans kollega i København, Rasmus Mariager, og ungarenen Csaba Békés er med i begge bøkene. I sin oppbygning og tematisering har også begge arbeidene likhetstrekk med to tidligere artikkelsamlinger hvor Villaume er medredaktør, *Perforating the Iron Curtain*, som bygger på «Copenhagen Cold War Conference 2007», og *Northern Europe in the Cold War, 1965-1990*, fra konferansen «New Nordic and North European Perspectives on the Cold War; Security, Culture, and Transnational East-West, North-South Re-

¹ «Post-Cold War Historiography in Denmark», s. 17-18, i Thorsten B. Olesen (red.): *The Cold War – and the Nordic Countries. Historiography at a Crossroads*, Odense 2004.

² Se også første bind av hans *Frygtens logik. Den kolde krig – en ny global historie 1917-1961*, København 2020.

lations». Det var avslutningskonferansen for et stort nordisk og nord/sentraleuropeisk nettverk av kaldkrigshistorikere som Villaume ledet i årene 2009-2012.³

Villaume og hans danske og internasjonale medarbeidere analyserer en rekke sentrale spørsmål i den internasjonale forskningen om den kalde krigen, og i studiet av internasjonal og transnasjonal samtidshistorie mer allment. Mange av disse historiografiske spørsmålene, både hva gjelder den kalde krigen og internasjonal historie, har vært gjenstand for til dels omfattende debatt. Sentralt i begge bøkene står kritikken av den amerikanske dominans i forskningen om den kalde krigen. Den er dels eksplisitt i innledningene, og dels både eksplisitt og implisitt i flere av bidragene. Den sterke vekten på USA som aktør har sammenheng både med at USA dominerte det vestlige samarbeidet, og at amerikanske arkiver til studiet av den kalde krigen lenge var de eneste som var tilgjengelige og lenge fortsatte å være lettest tilgjengelige. Om Villaume og hans medarbeidere hadde nøyd seg med å konstatere status på dette feltet, ville det vært å slå inn åpne dører. Poenget er at de søker å bringe denne diskusjonen videre, ved konkret å vise hvordan perspektivet USA-Sovjet har skygget for forståelsen av vesentlige trekk ved utviklingen av den kalde krigen.

Det er et gjennomgangstema i begge bøkene at mellomstore og små stater spilte en vesentlig større rolle under den kalde krigen enn det som gjenspeiles i de dominerende fremstillingene fra amerikanske historikere. Her burde kanskje den norske historiker Geir Lundestad vært fremhevet som en tidlig kritiker av tendensen til å skrive USA- og supermakt-sentrert kaldkrigshistorie. Det er imidlertid ikke tvil om at disse to bindene bringer ny kunnskap om og innsikt i hvordan mellomstore og små stater spilte en viktig rolle under den kalde krigen. De var strategisk viktige og kunne derfor ikke neglisjeres, og de fremmet også tanker og ideer som stormaktene ikke kunne neglisjere.

Villaume og hans medarbeidere inkluderer i disse to verkene og i de tidligere arbeider sentrale europeiske kaldkrigshistorikere som Odd Arne Westad, Oliver Bange, Wilfried Loth, og amerikanske Mark Bradley. Disse har ikke minst vært opptatt av transnasjonal historie, dvs. ikke-statlige organisasjoners og private aktørers engasjement i internasjonal politikk. Fenomenet er selvsagt ikke nytt, selv om det som forskningstema er det. Vi kan følge fenomenet langt tilbake i europeisk historie, og det har blitt viet sterkt økende interesse i forsknin-

³ Poul Villaume & Odd Arne Westad (red.): *Perforating the Iron Curtain. European Détente, Transatlantic Relations, and the Cold War, 1965-1985*, København 2010; Poul Villaume, Ann-Marie Ekengren & Rasmus Mariager (red.): *Northern Europe in the Cold War, 1965-1990. East-West Intersections of Trade, Culture and Security*, Turku 2016.

gen om internasjonal/transnasjonal historie særlig etter publikasjonen av et spesialnummer av *Contemporary European History*, redigert og med innledning av Patricia Clavin. «Introduction: Defining Transnationalism».⁴

Sentralt i alle arbeidene som Villaume har redigert, står utviklingen av menneskerettighetene globalt, og i særlig grad i Europa. Menneskerettighetene står også sentralt i détente-prosessen, og det preger i høy grad disse arbeidene. Sammen med understrekningen av små og mellomstore staters betydning og de transnasjonale engasjementene preger kampen for menneskerettigheter det som i samtid og ettertid av mange ble betegnet som detente-perioden av den kalde krigen. Men selvsagt er ikke supermaktene fraværende i disse fremstillingene. Vi finner fremstillinger av et tidlig sovjetisk initiativ for økonomisk détente i 1952, og av president Lyndon Johnsons brobyggingsforsøk i første halvdel av 1960-tallet.⁵

Poul Villaume er en engasjert kritiker av den supermakts- og amerikansk-dominerte fremstillingen av den kalde krigen. Han mener den har gjort détente til «...something of a swearword and even, as it seems, a taboo topic in international and especially Anglo-American mainstream historiography of the Cold War...At worst, détente and with it an influential era of that momentous conflict between societal systems is hardly mentioned at all.»⁶ Villaume og Bange knytter det de finner er en systematisk neglisjering av détente, til triumfalistenes fortolkning av slutten på den kalde krigen. Skyteskiven er først og fremst John Gaddis, men også andre fremtredende amerikanske og britiske kaldkrigshistorikere får sitt pass påskrevet for å ha neglisjert détente. «It is only in this way that the authors construct a continuity of America's policy toward the Warsaw Pact and its strategy of anti-communism. While this continuity did not exist in history, its construction in historiography makes possible Gaddis's claim for a 'victory' in the Cold War.»⁷

Arbeidene Villaume har redigert sammen med Oliver Bange, Ras-

⁴ *Contemporary European History*, 14:4 (2005). Clavins artikkel, 421-439; for en nyttig innføring til studiet av transnasjonale relasjoner allment og til studiet av transnasjonal historie, se Matthew Evangelistas historigrafiske tillegg til kap. 19, s. 387-389, i Melvin Leffler & Odd Arne Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War*, b. II, Cambridge: 2011, Evangelista er en av pionerene på feltet sammen med Patricia Clavin.

⁵ I *The Long Détente*, Mikhail Lipkin, «Snowdrops in the Ice Age? The Surprising Attempt of an Early Economic Détente in 1952», s. 53-75; og Gry Thomassen, «Lyndon B. Johnson and the Building of East-West Bridges», s. 255-279.

⁶ Oliver Bange & Poul Villaume, «Introduction», i *The Long Détente*, s. 1.

⁷ Ibid., s. 2.

mus Mariager, Helle Porsdam, Odd Arne Westad og Ann-Marie Eken-gren søker å etablere en annen forståelse av Den Kalde krigens ulike faser enn den vi finner i de tradisjonelle fremstillingene. Der blir détente, ifølge Villaume, systematisk neglisjert. I innledningen til *The Long Détente* hevder han og Bange at dette har gått så langt at det å «concede that détente had a substantial stake in the outcome of the conflict between East and West...appear to many younger scholars to be an unnecessary move that may jeopardize their academic career».⁸

Villaumes tilnærming er forskjellig fra Geir Lundestads, selv om også Lundestad har vært mer opptatt av europeiske og ikke-europeiske aktører enn det store flertall av hans amerikanske kolleger.⁹ Lundestads tilnærming er imidlertid mer statssentrert, i motsetning til de mer sammensatte bøkene som er resultatet av Villaumes prosjekter. Disse tar for seg mangfoldet i forholdet mellom øst og vest i Europa, og av de dramatiske endringer fra den intense kalde krigen fra 1947 og frem til Stalins død, til de forsiktige tilnærmingene fra midten av 1950-tallet og forsøkene på å finne frem til metoder for lavspenning i Europa. Begrunnelsen for tilnærmingen finner vi i innledningen til *The Long Détente* og i undertittelen, *Changing Concepts of Security in Europe, 1950s-1980s*. Der konstaterer Bange og Villaume at denne artikkelsamlingen vil «lead to an argument that goes against the grain of the established narrative. This is the argument that a ‘long détente’ existed between East and West, that it existed and lasted for good (economic, national security, societal) reasons, and that it had a profound impact on the eventual outcome of the conflict between East and West and the quintessentially peaceful framework in which this ‘endgame’ was played».¹⁰ Boken har altså ikke minst sitt opphav i redaktørenes misnøye med mange amerikanske historikers neglisjering av détente, og av den begrepsmessige forvirring omkring détente og den såkalte andre kalde krigen.¹¹

Bange og Villaume påpeker at dersom détente neglisjeres eller defineres ut av historien, gir det ikke mening å snakke om den andre kalde krigen. De følger opp med å spørre om hvordan det kunne ha seg, dersom détente brøt sammen på slutten av 1970-tallet og ble erstat-

⁸ Ibid., s. 1.

⁹ Se f.eks. «Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952», *Journal of Peace Research*, 23, 1986, 263-77; «Empire by Invitation in the American Century», *Diplomatic History*, 23:2 (1999), 189-217; «Empire» by *Integration: The United States and European Integration, 1945-1997*, Oxford 1999.

¹⁰ *The Long Détente*, s. 6.

¹¹ Begrepsbruk og utviklingen over tid diskuteres grundig og subtilt i Gottfried Niedhart's bidrag, «East-West Conflict: Short Cold War and Long Détente», s. 19-30.

tet av en ny kald krig, at konfliktene mellom supermaktblokkene ledet til fredelig avslutning på konfliktene bare få år senere. Bange og Villeneuve svarer på dette spørsmålet på flere måter. For det første peker de på sammenvevingen av den ideologiske og den samfunnsmessige kjernen i Øst-Vest konflikten og de to ulike måter å håndtere den på. Den ene bestod i samarbeid og engasjement mellom de to uforenlige systemene. Den andre representerte en mer konfronterende tilnærming til konflikten, ofte med militære og økonomiske virkemidler. Détente hører inn under den første tilnærmingen. Men også under den perioden som kategoriseres som détente, vedvarte konfronterende elementer, akkurat som kontakter fantes på tvers av jernteppet selv under den harde konfrontasjonsperioden ved overgangen mellom 1950- og 1960-tallet. Da forholdet igjen strammet seg til fra slutten av 1970-tallet, var det ifølge Bange og Villeneuve små og mellomstore europeiske makter som opprettholdt forbindelsene.¹²

De fremmer dermed en Europa-sentrert fremstilling av den fredelige slutten på den kalde krigen, i kontrast til den amerikanske triumfalismens feiring av en amerikansk seier. Men etter å ha tatt noen lange skritt i den retning tar de to små skritt tilbake. De understreker at den amerikanske fortellingen ikke trenger å bli erstattet med deres europeiske versjon. Snarere bør den dominerende fortellingen bli supplert med europeiske erfaringer og forestillinger. De tar også det forbeholdet at tolkingene og perspektivene som blir presentert i *The Long Détente*, og dermed åpenbart også i *The Long 1970s*, like så vel som i *Perforating the Iron Curtain* og *Northern Europe in the Cold War*, slett ikke sømløst henger sammen, og at det heller ikke er meningen å presentere et ferdig bilde av en alternativ tolkning. Dette er, sier de, et «work in progress», som i betydelig grad står i motsetning til den dominerende fortolkning. Hvordan slike funn vil stå i forhold til hverandre og til den eksisterende historiografien, vil vi bare få vite gjennom videre forskning.¹³

The Long Détente inneholder i tillegg til Bange og Villauumes innledning 12 artikler fordelt på seks deler: «Long Perspectives on Détente», «East-West Trade», «The Inextractability of External and Domestic Security», «Détente in Europe: Change in Perceptions», «Détente in Europe: Change in Diplomatic Framings», og «The U.S. Story: From Cooperation to Confrontation and Back». Temaene og artiklene står godt til hverandre, og belyser sentrale sider ved détente-problematikken fra mange vinkler og med utgangspunkt i en lang rekke forskjellige land, organisasjoner og personer. *The Long 1970s* inneholder

¹² Ibid. s. 3-5.

¹³ Ibid. s. 6-7.

i tillegg til Villaume, Mariager og Porsdams innledning til sammen 14 artikler fordelt på tre deler. De første delene, «Human Rights» og «East-West Détente» henger godt sammen internt og står godt både til bokens tittel og til hverandre. Del III, «Transatlantic Relations and Discourses» inneholder en rekke interessante artikler som tematiserer perioden, men de virker mer tilfeldig satt sammen. De omfatter på den ene ytterkant Detlef Siegfried's bidrag om alternative europeiske miljøer, som særlig fantes i København og Amsterdam, og på den annen Trilateral Commission og David Rockefeller på besøk i Beijing. Artiklene er hver for seg spennende, men sammenhengen mellom dem fremstår som noe uklar.

I *The Long Détente* er tre av bidragsyterne danske, og to av dem tar for seg temaer med utgangspunkt i dansk eller skandinavisk historie. I *The 'Long 1970s'* er ni av de 14 bidragsyterne danske forskere, og fem av dem analyserer spørsmål ut fra et dansk/skandinavisk utgangspunkt. Alle de syv artiklene med et dansk/skandinavisk utgangspunkt er utpreget internasjonale eller transnasjonale i sin tilnærming. Sammensetningen av bidragsytere viser både veksten i dansk og internasjonal kaldkrigshistorie de siste 20 årene, og Villaumes betydning for utviklingen av et internasjonalt forskningsmiljø i København.¹⁴

For ikke-nordiske internasjonale historikere, og andre interesserte, vil bidragene som analyserer nordiske aktører av ulike kategorier, og nordisk kontekst, være av betydelig interesse. Norden under den kalde krigen er i ganske beskjeden grad analysert i engelsk-språklige bidrag. Det har åpenbart sammenheng både med at nordiske historikere inntil nylig overveiende har skrevet om sin egen historie på sine egne språk, og at få internasjonale historikere mestrer nordiske språk, eller har oppfattet de nordiske landene, Finland unntatt, som synderlig interessante i kaldkrigssammenheng. Villaumes innsats med å sette Norden inn i en internasjonal kontekst vil kunne bidra til å opplyse verden omkring både om Nordens rolle og posisjon og om nordiske historikers analyser av sentrale spørsmål.

Særlig bidragene fra Villaume selv og fra Rasmus Mariager illustrerer mangfoldet i de vestlige lands détente-politikk og Danmarks forsøk på å modifisere NATOs respons til utplasseringen av sovjetiske raketter. Det samme gjelder danske sosialdemokraters rolle i utviklin-

¹⁴ Om veksten i det danske kald krigs-miljøet se Rasmus Mariager: «Danish Cold War Historiography», *Journal of Cold War Studies*, 20:4 (2018), s. 180-211. Mariager fremhever også Aarhus, Aalborg og Syddansk Universitet. Om forskjellen på utviklingen av det danske og norske miljøet, se også Rasmus Mariager og Sten Rynning, «Kritik under ansvar. Den samfunnsengagerede forsker i en sikkerhetspolitisk brydningstid», s. 433-448 i Helge Pharo m.fl. (red.): *Historiker, strateg og brobygger. Festskrift til Rolf Tamnes 70 år*, Oslo 2021.

gen av nye sikkerhetspolitiske tilnærminger og mer allment de vesteuropeiske sosialdemokratenes engasjement for å opprettholde detente under den økte spenningen fra slutten av 1970-tallet. Mariagers artikkel om sosialistinternasjonalen og Scandilux er i internasjonal sammenheng en nyvinning i analysen av de sosialdemokratiske partienes reaksjon både på opprustningsspiralen og på å miste regjeringsmakten.¹⁵ Marianne Rostgaaards bidrag, «Changing the European 'Front System': The Case of Danish-Polish Youth Exchange, 1965-85», viser både det mangesidige ved de danske engasjementer, og sammenvevingen av statlige aktører, organisasjoner på sub-statlig nivå og enkeltindivider.¹⁶

Selvsagt blir også de nesten store NATO-statene viet oppmerksomhet, Italias ulike tilnærminger til détente i et eget og meget interessant kapittel. De tre store vesteuropeiske statenes engasjement for å utvikle en egen politikk overfor Sovjets østeuropeiske vasallstater gir oss viktig innsikt i den prosessen som skulle føre til oppløsningen av det sovjetiske imperiet. Samlet sett gir disse bøkene både innsikt i hvordan europeiske småstater og nesten-stormakter sammen med de tre store forsøkte å opprettholde détente. Vi får en klar forståelse av hvilken betydning Sovjets og de østeuropeiske landenes økonomiske avhengighet av Vesten bidro til prosessen, og hvordan vesteuropeisk, og særlig tysk, forståelse av prosessens muligheter og begrensninger bidro til å forme den. Kanskje de aller mest interessante bidragene i *The Long Détente* er Oliver Banges «No End to 'Political Ideological Diversion' The Stasi Perspective as Circumstantial Evidence for a Long Détente» og Sabine Loewe-Hannatzsch, «Perception of the Other: 'Kremlinologists' and 'Westerners'. East and West German Analysts and Their Mutual Perceptions, 1977-1985» (s. 183-201). De fanger inn tilnærminger fra både internasjonal og transnasjonal historie, og viser ganske overbevisende at Stasi godt forstod at den fortsatte détente ville føre til slutten for DDR. Samtidig snakket ekspertene på begge sider etter

¹⁵ I *The Long Détente*, Rasmus Mariager: «New Security Concepts and Transnational Party Networks, 1976-1983. The Socialist International and the Overcoming of the Crisis of Détente», s. 127-152; Poul Villaume: «Pathfinders and Perpetuators of Détente. Small States of NATO and the Long Détente: The Case of Denmark, 1969-1989», s. 205-234; se også *The Long '1970s'*, Poul Villaume: «Anticipating European Détente: Denmark, NATO and the Struggle for an All-European Security Conference in the 'Long 1970s'», s. 125-144; og Rasmus Mariager, «Programmed for Arms Control? Northern European Social Democratic Security Policy discussions, 1976-83», s. 145-163.

¹⁶ *The 'Long 1970s'*, s. 107-123.

hvert forstandig med hverandre, og bidro til at prosessen ikke ble mer voldelig enn den ble.¹⁷

Utviklingen av internasjonale menneskerettigheter og Helsinki-prosessen er kjernetemaer i *The 'Long 1970s': Human Rights, East-West Détente and Transnational Relations*, og tematiseres fra en rekke ulike utgangspunkt. Mark Bradley tar i «The Origins of the 1970s Global Human Rights Imagination» særlig for seg Amnesty Internationals rolle fra begynnelsen av 1960-tallet, og artikkelen understreker enkeltindividers og transnasjonale bevegelsers og organisasjoners betydning for gjennomslaget for menneskerettigheter. Steven Jensen knytter sammen Helsinki-prosessen og menneskerettsdiplomati i FN fra begynnelsen av 1960-tallet i «The Politics of Meaning. The Helsinki Final Act and the Legacy of UN Human Rights Diplomacy, 1960-75». Han understreker i særlig grad de nye statenes rolle for å fremme menneskerettighetene, etter at prosessen hadde stanset opp på 1950-tallet, som følge av spenningen mellom øst-vest.¹⁸

Steven Jensens bidrag analyserer i hovedsak ulike stater og internasjonale organisasjoners rolle. Det gjør også Kristine Kjærsgaards bidrag «Confronting the Greek Military Junta: Scandinavian Joint Action under the European Commission on Human Rights, 1967-70». Men hun understreker også at opinionen trolig var av avgjørende betydning for at de tre skandinaviske landene stevnet Hellas for den europeiske menneskerettighetsdomstolen.¹⁹ Meget original og med en helt annen tematikk er Helle Porsdams «Education, Cultural Rights and Digital Communication in the 'Long 1970s'». I denne artikkelen favner hun meget vidt fra vitenskaps- og teknologiutvikling under den kalde krigen, via kulturelle rettigheter som menneskerettigheter til kulturelle rettigheter og dekolonisering. Artikkelen diskuterer spørsmålet om opphavsrettens og immaterielle rettigheters betydning i denne sammenheng. Hun påpeker at hennes funn om «decolonization and Cold War-related national security issues came to be expressed in contexts that cold-war historians may not always be aware of».²⁰

Selvsagt er det forholdet til Øst-Europa og Sovjetunionen som står i sentrum for de aller fleste artiklene om détente så vel som mennes-

¹⁷ Hhv. s. 97-125; og s. 183-201.

¹⁸ Artikkelen er et biprodukt av arbeidet med *The Making of International Human Rights. The 1960s, Decolonization, and the Reconstruction of Global Values* (Cambridge University Press, Cambridge 2016), som ved å fremheve tredje verdens land, anlegger et i høyeste grad originalt synspunkt på utviklingen av menneskerettighetene.

¹⁹ I *The 'Long 1970s'*, s. 51-69.

²⁰ Ibid., s. 87-104, sitatet, s. 102.

kerettigheter. De har også et bredt spenn både når det gjelder tilnærningsmetoder, analysenivå og fokus. Robert Brier tar i «Beyond the 'Helsinki Effect'. East European Dissent and the Western Left in the 'Long 1970's'» for seg deler av den franske venstresidens støtte til dissidenter i østblokken, særlig Polen. Han er opptatt av støtten fra 'det andre venstre' og av å spore støtten bredt i fransk innenrikspolitikk og i prosessene i Øst-Europa, særlig Solidaritets fremgang i Polen. Han er, som mange andre som har skrevet om tematikken, i særlig grad opptatt av å se bakover og forbi Helsinki-prosessen. Støtten til Solidaritet dreide seg også om fransk innenrikspolitikk og holdningsendringer på den franske venstresiden.²¹

Den ungarske historikeren Csaba Békés representerer ytterpunkter i forskningsdebatten både hva gjelder détente og Helsinki-prosessen. I «The Long Détente and the Soviet Bloc, 1953-1983» distanserer han seg fra den dominerende tolkning som tidfester détente til perioden 1969 til 1975. Han hevder: «There is formidable evidence that détente started in 1953 and ended with the collapse of the Soviet Union in 1991.»²² Han fremhever særlig perioden 1953-56 som formative år da lederne i de to blokkene erkjente at de måtte leve side om side og tolerere hverandre for å unngå en tredje verdenskrig. Han sier at forholdet mellom blokkene deretter var preget av «compelled cooperation». Spenningen mellom blokkene vedvarte, men ble kontrollert av elementer av détente.²³ Artikkelen markerer forskjeller i tolkningen av realia, men forskjellene til andre hovedtolkninger, for det finnes flere, tenderer nok til å være av terminologisk like så vel som av realhistorisk art.

I artikkelen «Détente and the Soviet Bloc. From Promoter to Victim, 1975-91» hevder Békés imidlertid meget berettiget og med tyngde at han skiller seg fra dominerende tolkninger. Innledningsvis konstaterer han at det ikke var noen ny (Second) kald krig i perioden 1979 til 1985, snarere fant det sted et dynamisk «rapprochement» mellom de to delene av Europa i denne perioden. I denne prosessen spilte land i

²¹ Ibid., s. 71-86; om denne tematikken hva gjelder Frankrike, se også Bent Boel, «French Support for Eastern European Dissidence, 1968-1989: Approaches and Controversies» s. 215-241, i *Perforating the Iron Curtain*; og for Danmark, Bent Boel: «Go East», s. 158-185 i *Northern Europe in the Cold War, 1965-1990*.

²² I *The Long Détente*, s. 31-49, sitatet s. 31.

²³ Det er en analyse som har visse likhetstrekk med David Reynolds skissmessige tanke om vi kan identifisere flere kalde kriger, hvor den første endte i 1953, og den neste begynte med spenningen over Berlin fra 1958 og endte med prøvestansavtalen i 1963. David Reynolds (red.), *The Origins of the Cold War in Europe*, New Haven & London 1994, s. 2.

Østblokken en sentral rolle, særlig Ungarn. I hans vurdering av Helsinki-prosessen innvirkning på Østblokken var Kurv 2 om økonomisk samarbeid langt viktigere enn den vestlige kampanjen for menneskerettigheter. Det økonomiske samarbeidet var avgjørende for destabiliseringen av det kommunistiske systemet. Hans fjerde punkt i denne nytolkningen er at i Den kalde krigens slutfase i årene 1989-91, ble statene i det østlige Sentral-Europa ofre i prosessen. Det skyldtes at vestlige ledere overtalte de nye demokratiske statene i øst til å forbli innenfor den sovjetiske innflytelsessfæren, for å unngå en destabilisering av Sovjet, som kunne få uforutsigbare konsekvenser.²⁴

De europeiske statenes betydning og endringene i amerikansk politikk fra Johnson, over Nixon/Kissinger til Carter og Reagan blir også analysert. Christian Wenkels «Overcoming the Crisis of Détente, 1979-1983. Coordinating Eastern Policies between Paris, Bonn and London» tar for seg forholdet særlig til Sovjet, og elementer av konkurranse mellom de tre i østpolitikken. Han understreker også at fraværet av en amerikansk détente-politikk i 1979-80 og krisen i øst-vest-forholdet presset frem felles posisjoner hos de tre ikke bare med hensyn til Den kalde krigen, men også når det gjaldt Europas rolle mer allment.²⁵

Gry Thomasen i «Lyndon B. Johnson and the Building of East-West Bridges. Catching Up with Détente in Europe, 1963-1966» og Stephan Kieninger i «Between Power Politics and Morality. The United States, the Long Détente, and the Transformation of Europe, 1969-85» tar for seg den uhyre kompliserte détente-prosessen i USA fra Kennedy og Johnsons forsøksvise brobygging til østblokken, via Nixon/Ford/Kissingers realpolitiske tilnærming og uttalte skepsis til både détente og Helsinki-prosessen, og Carters og Brzezinskis konfronterende menneskerettighetspolitikk frem til Reagan og Gorbachev fant hverandre. I denne perioden på mer enn 20 år, var det etter at Nixon etterfulgte Johnson i 1969, først og fremst State Department som på amerikansk side søkte å opprettholde détente og å komme europeerne i møte når det gjaldt østpolitikken. Begge artiklene gir også interessante historioграфiske innblikk i studiet av amerikansk utenrikspolitikk i denne perioden.²⁶

Del III i *The Long Détente* inneholder tre artikler av særlig interesse for skandinaviske lesere. Giles Scott-Smiths «Civil-Military Relations during Détente: The People and Defence Network in the 1960s and 1970» tar for seg offentlig-privat samarbeid for å fremme forsvar-

²⁴ *The 'Long 1970s*, s. 165-183. de fire punktene, s. 165.

²⁵ *The Long Détente*, s. 235-251, se særlig konklusjonen, s. 251.

²⁶ *Ibid.*, hhv. s. 255-279; og s. 281-313.

sviljen gjennom organisasjoner som primært hadde sin opprinnelse i Skandinavia, men også Sveits, og som etter hvert også kom til å omfatte Belgia, Nederland, Vest-Tyskland og Østerrike. Den svenske og sveitsiske organisasjonen ble etablert i forkant av annen verdenskrig, den danske i 1941 og den norske Folk og forsvar i 1951. Fra midten av 1960-tallet samarbeidet disse organisasjonene som representerte både NATO-land og tre nøytrale stater. Det er en åpenbart understudert tematikk, både i de enkelte land og internasjonalt, som kunne fortjene mer pågående studier.²⁷

Det gjelder også for tematikken som Karl Christian Lammers tar opp i «The New *Ostpolitik* and 'Real Existing Socialism': The Image of the Two Germanys in Scandinavian Political Discourse and Culture after 1969», til tross for Lammers' egne arbeider, et spesialnummer av *Contemporary European History* ²⁸ og Sven Holtsmarks *Avmaktens diplomati: DDR i Norge 1949-1973*,²⁹ som vakte betydelig politisk debatt da den kom ut. Spørsmålet om venstresidens bånd til regimet i det østlige Tyskland var fortsatt brennbart. Det samme kan vi kanskje si om tematikken som Palle Roslyng-Jensen tar opp i «Cold War Discourses under Pressure. Scandinavian Public Service TV and American Vietnam Policies, 1968-75». Artikkelen oppsummerer meget klart både de innenlandske skillelinjer hva gjaldt reaksjonene på dekningen av Vietnamkrigen, og de stadig mindre forskjeller mellom Sverige på den ene siden og Danmark og Norge på den andre siden hva gjelder dekningen i den siste fase av krigen.³⁰

I hvilken grad lykkes Villaume og hans mange medarbeidere og medredaktører i å etablere en annen og til dels ny forståelse for détente og utviklingen av den kalde krigen? Kritikken av triumfalistene er åpenbart på sin plass. De har skapt et ganske så misvisende bilde av både détente og slutten på Den kalde krigen, og de har skapt urimelig endimensjonale bilder av så vel amerikansk som sovjetisk politikk. De har også i urimelig grad neglisjert små og store stater på begge sider av jernteppet. Jeg har særlig sans for Békés' understrekning av at konflikt og motvillig, men nødvendig, samarbeid levde side om side. I perioder var den kalde krigen like mye preget av détente som konflikt. Han tidfester som sagt de første tilløpene til détente til de første årene

²⁷ *The 'Long 1970s'*, s. 207-219.

²⁸ 15:4 (2006).

²⁹ Oslo 1999.

³⁰ *The 'Long 1970s'*, s. 239-258; artikkelen er nært beslektet med Roslyng-Jensens bidrag til *Northern Europe in the Cold War, 1965-1990*, «Building bridges: Deference and National Interests. Scandinavian Public Service Stations and the Soviet Bloc in the 1970s», s. 107-129.

etter Stalins død i 1953. Michael Lipkins forsiktige forsøk på å tidfeste et forsøk på økonomisk *détente* til 1952, hviler ikke på riktig så sikkert grunnlag, men kan ikke avvises uten videre.

Det er langt fra noe enhetlig bilde av hverken det lange 1970-tallet eller den lange *détente* som presenteres i de to bindene som danner grunnlaget for denne artikkelen. Men Villaume og hans medarbeidere har ikke som program å presentere noe slikt. Tvert om, etter den skarpe innledende kritikken av triumfalistene, understreker Bange og Villaume at deres bidrag til historiografien ikke er ment som erstatning for den etablerte fortellingen, men som supplement og nyansering, og det lykkes de med i høy grad. Ikke bare bidrar de til å skape et langt mer mangfoldig bilde av forholdet mellom USA og Sovjetunionen, men også av små og store europeiske staters rolle, og under statsnivået, av organisasjoners og personers betydning.

De lykkes også i å integrere utviklingen hva gjelder menneskerettigheter, selv om de enkelte forfattere ikke seg imellom er helt enige om hvilke deler av Helsinki-prosessen som var sentrale for sammenbruddet i øst; det økonomiske samarbeidet eller menneskerettighetene. Hvor disse arbeidene, og ikke minst den tidligere *Perforating the Iron Curtain*, grunnleggende skiller seg fra triumfalistene og andre statssentrerte fremstillinger, er i understrekningen av organisasjoners og enkeltpersoners rolle, også på dette punkt tilbake til 1950-tallet, og gjennom Lipkins artikkel også på det økonomiske området. Transnasjonal historieskriving bidrar i høy grad til å nyansere, for ikke å si endre våre oppfatninger om den kalde krigen. Vi kan knapt si at de kulturhistoriske elementene formidler noen egentlig ny tilnærming, men de får en mer fremtredende plass enn i tradisjonelle fremstillinger av den kalde krigen.

Det kan innvendes mot disse bøkene at Villaume og hans medarbeidere fremstiller seg som mer originale enn de faktisk er. Det gjelder særlig Bange og Villaumes innledning til *The Long Détente*. Mange av de temaene og tilnærmingene som tas opp, finner vi igjen i f.eks. de tre bindene i *The Cambridge History of the Cold War*, redigert av Melvin Leffler og Odd Arne Westad.³¹ Det gjelder både den transnasjonale tilnærmingen, menneskerettighetene og den kulturelle vendingen. Når det gjelder østpolitikken, forholdet mellom Forbundsrepublikken og østblokken og Willy Brandts rolle, finner vi en del av de samme elementer i Carole Fink og Bernd Schaeferes *Ostpolitik, 1969-1974. European and Global Responses*.³² Men slike kommentarer utgjør knapt noen egentlig innvending. Villaume og hans medarbeidere represen-

³¹ Cambridge 2011.

³² Cambridge 2009.

terer en del av en omfattende reaksjon mot den amerikanske triumfalismen, som kanskje ikke var helt så dominerende som Bange og Villaume vil ha det til, men som likevel i urimelig grad har fått prege både forskningen og i enda høyere grad den offentlige debatt.

Er det noe som en kald krigs leser ville kunne savne i disse arbeidene? Det er for meg ett stort og åpenbart hull, som ville ha styrket argumentasjonen om både strid og samarbeid. Her finnes ikke spor av idrettshistorie. Sovjetunionen deltok i De olympiske sommerleker i 1952 og i Vinterlekene fra 1956. Konkurranseidrett er jo nettopp både strid og samarbeid, stat-til-stat relasjoner, og transnasjonale forbindelser. Norge hadde landskamper i friidrett med Øst-Tyskland fra midt på 1950-tallet, og østtyske skihoppere og langrennsløpere deltok i Holmenkollrennene fra 1960-tallet. Idrett dreier seg i dag i høy grad om menneskerettigheter; i noen grad også på slutten av 1960-tallet. Da de skandinaviske landene drev saken mot den greske juntaen, oppstod det en betydelig debatt, i alle fall i Norge, om deltagelse i Europamesterskapet i friidrett i Athen. To norske og to svenske mellomdistanseløpere boikottet mesterskapet.³³ Nå er kanskje ikke dette noen hardt rammende kritikk av prosjektet til Poul Villaume. Idrettshistorie er notorisk dårlig integrert i allmenn historie, nasjonal som internasjonal og transnasjonal.

Formelt er begge bøkene godt gjennomførte arbeider. Det er, så vidt jeg kan se, bare bagatellmessige feil i tekst og noter, og i alle fall ikke flere enn vi må vente i så store og kompliserte arbeider. Dog er det en skrikende feil i bildene på smussomslaget for *The Long Détente*. Det er fire bilder, bildet øverst til venstre viser den såkalte kjøkkende-batten mellom Krustsjov og Nixon i Moskva i 1959. Problemet er ikke bildet, men billedteksten. Tekstforfatteren har utnevnt visepresident Nixon til president snaue 10 år for tidlig.

Helge Pharo

³³ For ordens skyld, jeg var selv en av dem.